

УДК 378.147

І.В. Боберська,
заступник директора,
Херсонський
політехнічний
коледж Одеського
національного політехнічного
університету

О.І. Куценко,
завідувач відділення
довузівської підготовки,
Херсонський політехнічний
коледж Одеського
національного політехнічного
університету

М. Мельник,
студентка, Херсонський
політехнічний
коледж Одеського
національного
політехнічного
університету

ВСЕСВІТНЬО ВІДОМІ ЗЕМЛЯКИ: БАРОН ЕДУАРД ОЛЕКСАНДРОВИЧ ФОН ФАЛЬЦ-ФЕЙН - МЕЦЕНАТ, ПАТРІОТ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

І.В. Боберська, О.І. Куценко, М. Мельник. Всесвітньо відомі земляки: барон Едуард Олександрович фон Фальц-Фейн - меценат, патріот, громадський діяч. У статті досліджено життєвий шлях відомого мецената, бізнесмена та громадського діяча Едуарда Олександровича фон Фальц-Фейна - від вигнання з Батьківщини, як ворога, до вітчизняних державних нагород. Розкрито особистий вклад барона-мецената у збереження історико-культурної спадщини України та Росії.

I.V. Boberskaya, O.I. Kutsenko, M. Melnyk. World-wide countrymen: a baron Eduard Oleksandr Falts-Feyn is a patron of art, patriot, publicman. In the article contains vital way of the known patron of art, businessman and publicman Eduard Oleksandr Falts-Feyn - from banishing as an enemy from Motherland, to the domestic state rewards. His personal contribution to the maintainance of historical and cultural legacy of Ukraine and Russia is exposed.

Вступ. Едуард-Олег Олександрович фон Фальц-Фейн - барон князівства Ліхтенштейн, успішний підприємець, безкорисливий, щедрий колекціонер, меценат, талановитий журналіст, спортивний діяч, голова Олімпійського комітету Ліхтенштейну - один із найвідоміших наших співвітчизників за кордоном.

Він є всесвітньовідомим громадським діячем, який багато зробив для пропаганди України у світі, передав на Україну та Росію цілу низку шедеврів живопису, інших унікальних музейних експонатів, один із найвпливовіших жителів Ліхтенштейну, перед яким відкриті двері всіх королівських палаців Європи.

Племінник засновника заповідника «Асканія-Нова» Фридриха фон Фальц-Фейна та онук генерала Миколи Олексійовича Єпанчина – директора

© І.В.Боберська, О.І.Куценко, М.Мельник, 2014

Пажеського його імператорської величності корпусу, що славився по всій Росії своїми випускниками.

Матеріали дослідження. У вересні 2012 р. знаний меценат відзначив свій 100-літній ювілей. Відомі політики, дипломати, письменники, міністри, імениті особи з різних країн світу вітали ювіляра у маєтку «Асканія-Нова» (Ліхтенштейн), та найбільше він жадав зустрічі з земляками – херсонцями... (рис.1)

Рис.1 Барон Едуард Олександрович фон Фальц-Фейн, 2000 р., 2012 р.

Столітня діяльність роду Фальц-Фейнів у Новоросії

Едуард-Олег Олександрович фон Фальц-Фейн є нащадком славетного роду Фальц-Фейнів, який до революційних подій 1917 року посідав значне місце в економічному, громадянському та культурному житті Херсонської губернії і всієї Малоросії. Родина була найбільшим магнатом тваринництва Росії; володарем безкрайніх пшеничних полів, на яких працювали сотні збиральних машин, завезених з Європи; порту в Хорлах на Чорному морі; будинків дворян у Преображенці, Одесі, Херсоні та відомого унікального заповідника «Асканія-Нова». У володіннях Фальц-Фейнів працювали півтори тисячі сезонних робітників з українських та російських губерній. Загальна площа їх володінь у Дніпровському повіті Таврійської губернії (лівобережжя сучасної Херсонщини) складала 13% від його території.

Одним із найвагоміших внесків родини Фальц-Фейнів у добробут Херсонщини була їхня благодійна діяльність, що розпочалася з опіки над сільськими школами та лікарнями. У 1891 році, під час посухи, вони надали значну грошову допомогу жителям Дніпровського повіту, яка з 1893 року стала постійною.

Фальц-Фейни зводили будинки-притулки для бідних (один із них - зараз будинок Херсонського обласного управління культури, що на проспекті Ф. Ушакова (рис.2)). Члени родини займалась активною громадською діяльністю. Беручи участь у роботі органів місцевого самоврядування рід Фальц-Фейнів виявляв себе провідником передових ідей у медицині, сільському господарстві та шляхобудівництві.

Рис.2. Будинки збудовані на кошти родини Фальц-Фейнів у Херсоні та Одесі.

В одному з документів сімейного архіву Едуарда Олександровича, датованого 1910 роком надано опис діяльності п'яти поколінь його родини за сто років їх господарювання на землі, копію якого барон подарував у 1978 році голові Гаврилівської сільської ради.

Витяг, наданий мовою оригіналу, допоможе відчутти та глибше зрозуміти дух тих часів, світогляд та традиції передової інтелігенції, її патріотичний настрій та безмежну любов до Батьківщини (у тексті, літера « » замінена літерою «Ъ» з причини її відсутності у сучасному українському та російському алфавітах), (рис.3).

«Члены рода Фальцъ-Фейновъ всегда первые отзывались на всякаго рода общественные нужды. Еще Ф. И. Фейнь, владѣя имѣніемъ «Преображенка», близъ Перекопскаго перешейка въ Севастопольскую войну содействовалъ содержанию расположенныхъ на немъ войскъ, при прохожденіи ихъ изъ Россіи въ Севастополь по Перекопскому перешейку.

Въ Русско-Японскую войну семья Фальцъ-Фейнь пожертвовала крупныя суммы на полевой лазаретъ Таврическаго земства, через который прошло свыше 1500 раненыхъ и больныхъ воиновъ.

Въ 1905-6 году энергичныя мѣры, принятыя въ именіяхъ Фальцъ-Феновъ, въ значительной степени содѣйствовали подавленію аграрныхъ беспорядковъ въ Днепровскомъ уѣздѣ Таврической губерніи. Фальцъ-Фейны первые окликнулись на призывъ Правительства объ учрежденіи въ имѣніяхъ полицейской стражи, каковую предоставляли въ распоряженіе Таврическаго Губернатора. На средства Фальцъ-Фейновъ содержится много народныхъ и начальныхъ школь, больницъ, всѣ Фальцъ-Фейны несутъ какую нибудь общественную службу.

Однимъ словом, если мы бросимъ ретроспективный взглядъ на то, что здѣлалъ родъ Фальцъ-Фейновъ на протяженіи свыше ста лѣтъ въ Россіи, мы увидимъ, что они явились піонерами и лучшими исполнителямъ тѣхъ задачъ, которыя всегда ставило себе Правительство, а именно когда свыше ста лѣтъ тому назад, къ Россіи былъ присоединенъ громадный, но совершенно некультурный край, который получилъ названіе «новороссіи», Правительство прилагало колоссальныя усилія, чтобы его колонизировать и главное организовать

культуру землі, которая представляла громадну цінність.

Правительство шло на якія угодно жертвы, чтобы насадить культуру въ богатѣйшемъ, но пустынномъ краю и вотъ явился родъ Фальць-Фейновъ и въ теченіи ста лѣтъ, преемственно отъ дѣда къ отцу и отъ отца къ сыну, они отдали всю свою Енергію, всю свою иніціативу більшому государеву дѣлу, дѣлу насажденія культуры на Юге Россіи. Дѣлали это безъ какихъ либо льготъ или особыхъ поощреній со стороны Правительства, делали потому, что правильно понимали долгъ свій передъ родиною.

Имя Фальць – Фейновъ на Юге Россіи стало нарицательнымъ, Фальць-Фейновскій скотъ, лошади, овцы, способъ обработки землі, все это синонимъ самыхъ лучшихъ эпитетовъ. На протяжении столѣтія родъ Фальць_Фейновъ представлялъ изъ себя культурное ядро Новороссіи, и смѣло можно сказать, что они всегда стояли и стоятъ въ рядахъ лучшихъ сыновъ Россіи».

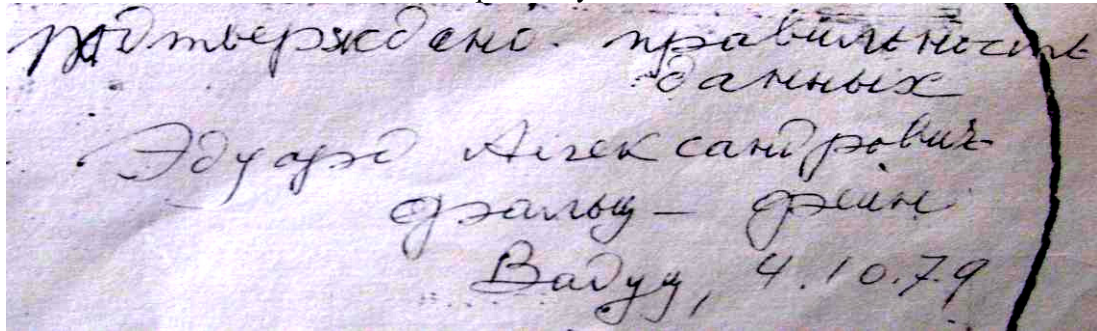

Рис.3. Фрагмент документа з описом діяльності п'яти поколінь родини Фальць-Фейнів, 1910 р. завіреного власноручно Едуардом Олександровичем.

Едуард-Олег Олександрович народився 14 вересня 1812 р. у Херсонській губернії, селі Фальць-Фейново (тепер с. Гаврилівка Нововоронцовського району Херсонської обл., що розташоване на правому березі Дніпра) у сім'ї, яка об'єднала два знатних роди: з боку батька, Олександра Едуардовича Фальць-Фейна – відомих королів вівчарства, а з боку матері, Віри Миколаївни Спанчиної – російських воєначальників (рис. 4).

Рис.4.Олександр та Віра Фальць-Фейни; у вітальні палацу с. Гаврилівка, 1916 р.

Едуард Олександрович зберігає довідку в якій зазначено рік та дату укладання шлюбу та проведення таїнства вінчання Олександра Едуардовича Фальц-Фейна та Віри Миколаївни Єпанчиної у Ісидіровському храмі села Дудчино, що межує з с. Гаврилівка (нині - Дудчани). Надамо витяг із зазначеного документа мовою оригіналу:

«С в и д ь т е л ь с т в о .

По указу ЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА Херсонская Духовная Консисто́рия, на основании определе́ния, состоявшегося въ сей Консисто́рии 16 Декабря 1913 года, надлежащею подписью, съ приложениемъ казенной печати у д о с т о в ь р а е т ь, что въ шнуровой метрической книгѣ Исидоровской церкви села Дудчино, Херсонскаго уѣзда, Херсонской епархіи за 1910 годъ, въ Архивъ Консисто́рии хранящейся, состоятъ въ записи во 2-ой части, о бракосочетавшихся въ статьѣ подь № 18, актъ слѣдущаго содержания: тысяча девятьсотъ десятаго года, Іюня тридцатаго, обвьнчаны: женихъ потомственный почетный гражданинъ Александръ Едуаровичъ Ф а л ь ц – Ф е й н ь, люта́ранскаго вѣроисповѣданія, вторымъ бракомъ, 46 лѣтъ, – невеста: потомственная дворянка, дочь Генераль-Летенанта Начальника 12 пѣхотной дивазіи, Вѣра Николаева Епанчина, православно́го вѣроисповѣданія, первымъ бракомъ, 24 лѣтъ. Поручители были: по женихъ - Херсонской губерніи, Александрійскаго уѣзда, заштатнаго города Новогеоргіевска мѣщанинъ Михаилъ Львовичъ Столяровъ по невьсьти: - Колежскій секретарь инженеръ путей сообще́нія Николай Николаевичъ Епанчин.....

Таинство брака совершилъ священникъ Александръ Выщегородскій».(рис. 5), [9]

Батько Едуарда Олександровича був агрономом, братом засновника заповідника «Асканія-Нова» Фридриха Едуардовича Фальц-Фейна, мати - із сім'ї генералів та адміралів російського флоту Єпанчиних. Олександр Едуардович Фальц-Фейн свого часу закінчив сільськогосподарську академію в Берліні та досяг значних результатів у сільському господарстві: мав понад 8,5 тисяч гектар зорюваної землі (на той час таких досягнень не мало жодне господарство Росії). Він першим на півдні країни започаткував «чорний пар» та «травосіяння», розпочав використання парових плугів, проводив експерименти по боротьбі із посухою та насадив безкраї виноградні плантації, понад 80 десятин лісу, активно займався бджолярством і вирощуванням городини.

Крім агрономії, батько відомого мецената ще захоплювався іхтіологією та іхтіофауною. На площі в 100 га. він влаштував три великих ставка де розводив рідкісні види риб. А для того, щоб ставки мали проточну воду, звів 400-метрову дамбу з багатоканальною системою. У своєму палаці, на другому поверсі, він розмістив великий акваріум, що дуже дивував усіх гостей.

Навколо будинку ряснів фруктовий сад та веселкою вигравали фонтани. Власне, це був дендропарк у 300 га., розташований на Дніпрових схилах. У парку водилася велика кількість птахів та звірів. Біля ставків і фонтанів розгулювали павичі, а на алеях можна було зустріти різних птахів і звірів, навіть, лам.

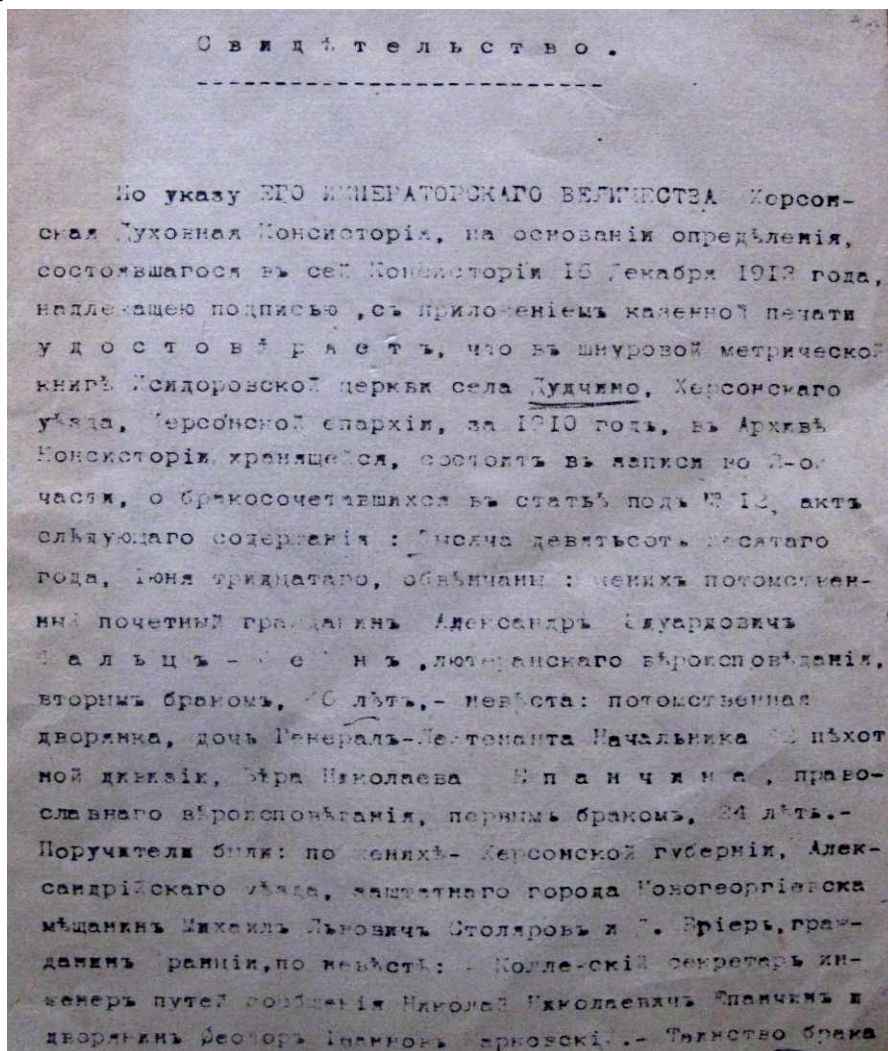

Рис.5. Копія свідоцтво про шлюб та вінчання
Олександра Едуардовича Фальц-Фейна та Віри Миколаївни Спанчиної, 1910 р.

По закінченню будівництва назву Гаврилівка замінили на Фальц-Фейново, але, з початком Першої світової війни, коли розпочалася хвиля замін німецьких назв населених пунктів, Олександр Едуардович, який за походженням був німцем, висловлюючи свій протест проти германської політики, змінив назву Фальц-Фейново на Державино, тобто повернув селу його

початкову назву. (У 1780 році Катерина II подарувала ці землі великому російському поету Гаврилу Романовичу Державіну. У другій чверті XIX століття село придбав Фридрих Іванович Фейн (1794-1864), який розпочав своє господарювання з декількох стад овець. А в 1895 році маєток успадкував онук Фридриха - Олександр Едуардович Фальц-Фейн (1864-1919) - батько Едуарда - Олега Олександровича фон Фальц-Фейна.)

Син Олександра Едуардовича, барон Едуард Олександрович Фальц-Фейн і зараз любить повторювати, згадуючи рідну Гаврилівку: «Я народився в райськiм саду» (рис. 6).

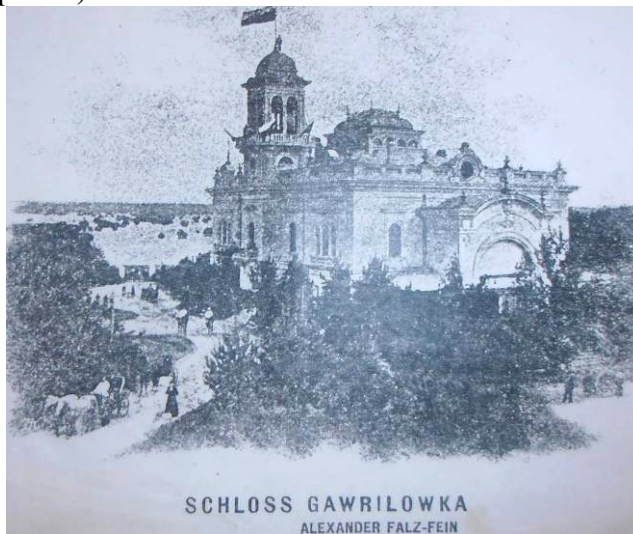

Рис. 6. Зображення маєтку Фальц-Фейнів у с. Гаврилівка на початку XX ст.

У тому ж документі з сімейного архіву Едуарда Олександровича, де надано опис діяльності п'яти голів роду Фальц-Фейнів, знаходимо інформацію про Олександра Едуардовича Фальц-Фейна - батька відомого мецената (рис 7):

«Посль смерти Едуарда Івановича Фальц-Фейна продовжателемь его дьятельности явился сынъ его Александръ Едуардовичъ Фальц-Фейнъ. Върный традициямъ рода Фальц-Фейновъ, он несмотря на полученное громадное наследство, окончилъ въ Берлине сельско-хозяйственную академію, вернулся на свою родную землю и посвятилъ всю свою жизнь культурь земель. Въ теченіе двадцяти п'яти леть неперестаннаго труда Александръ Едуардовичъ достиг небывалыхъ результатовъ. Получивъ по наслѣдству имъніе въ Херсонской губ., на берегу Днѣпра, количествомъ 16.400 десятинъ, въ довольно пустинной и тогда почти необитаемой мѣстности, Александръ Едуардовичъ Фальц-Фейнъ, примъняя въ громадномъ масштабъ пріобрѣтенныя имъ теоретическія познанія по сельскому хазяйству, сумель сдѣлать изъ своего имънія замъчательное культурное образцовое хазяйство. У него въ имъніи были поставлены на самую широкою ногу опыты съ примъненіемъ новаго

сьвооборота и плодосъмна, впервые у него былъ введенъ новый принципъ обработки земли такъ называемый «черной парь», который тепер принятъ на всемъ Юге Россіи и ложиться въ основаніе всякаго сельскаго хазяйства. Имъніе Александра Эдуардовича Фальць-Фейна является какъ бы громаднѣмъ показательнымъ полемъ для всего Юга Россіи.

Совершенно безкорыстно только изъ за любви къ земледѣлію Александръ Эдуардовичъ Фальць-Фейнъ производилъ опыты борьбы съ засухою, ввелъ парове плуги, устроилъ громадныя виноградники, фруктове сады и въ громаднѣхъ искусственинѣхъ прудахъ площадью свыше 100 десятинъ устроилъ образцовое прудовое рыбное хазяйство. Для устройства этихъ прудовъ потребувались громадныя затраты и усилія. Поставлены громадныя паровыя помпы, накачивающія воду изъ Днѣпра, устроены громадныя, до 200 сажень длины дамбы задерживающія атмосферне осадки. Само имъніе представляетъ изъ себя превосходную культурную местность, въ немъ имѣется почта, телеграфъ, больница, школы, на Днѣпръ вполнѣ оборудованая пристань; понятно всѣ необходимыя постройки, огромный инвентарь; парове плуги, улучшенныя породы овецъ, скота, лошадей, которыя ежегодно поступаютъ въ ремонтъ; заведено пчеловодство; засажено лѣса свыше 80 десятинъ; введено травосъянiе и ведется въ самыхъ большихъ размѣрахъ огородничество. Лучшимъ показателемъ того,какой интенсивности достигло хазяйство А.Э.Фальць-Фейна является то, что ему одному удалось достигнуть запашки своїми средствами колоссальной площади 8.000 десятинъ (80 кв. верстъ). Такимъ образомъ мы совершенно свободно можемо назвать имъніе А. Э. Фальць-Фейна самымъ благоустроеннымъ имъніемъ Юга, а можетъ быть и всей Россіи, а что хазяйство ведется въ немъ въ высшей степени рачіонально, доказываетъ то, что несмотря на то, что въ имъніе вложено и вкладываются сотни тысячъ рублей, оно приноситъ все таки громадныя доходы, такъ какъ всѣ затраты долались планомѣрно, рачіонально и А. Э. Фальць-Фейнъ доказалъ, что чѣмъ бiльше вкладвать денегъ въ землю, тѣмъ больше она дастъ дохода». [9]

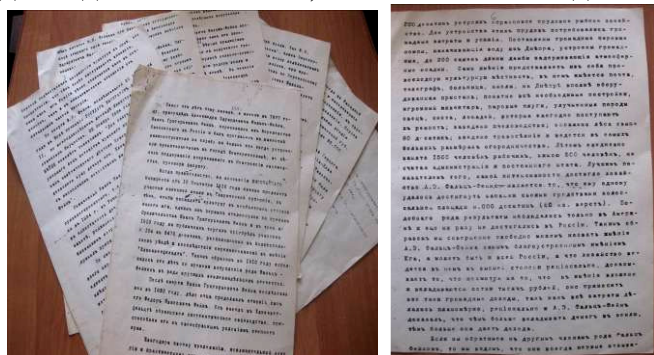

Рис. 7. Копія документа з сімейного архіву Едуарда Олександровича фон Фальць-Фейна з описом діяльності голів роду Фальць-Фейнів, 1910р.,що завірена особистим підписом барона, 1979 р.

© І.В.Боберська, О.І.Куценко, М.Мельник, 2014

Від Гаврилівки – до Ліхтенштейну: життєвий шлях довжиною у століття. Від вигнання з Батьківщини як ворога – до всесвітнього визнання та вітчизняних державних нагород

Весною 1914 року дворічний Едді разом з батьками гостював у маєтку рідного дядька, Фридриха Фальц-Фейна, в Асканії-Новій. Саме тоді, у двадцятих числах квітня 1914 року, маєток відвідав останній Російський імператор який прибув з Криму зі своєю свитою на трьох автомобілях. Микола II вперше порушив "царський етикет", що забороняв імператору зупинятися у власних будинках приватних осіб.

Пізніше Микола II написав своїй матері: «Там живут разные олени, козы, антилопы гну, кенгуру и страусы круглый год под открытым небом, на откры-

Рис.8. Микола II в Асканії-Новій, 1914 р.

том воздухе и тоже вместе. Удивительное впечатление, точно картина из Библии...»

Вражений побаченням, Микола Олександрович Романов, який за «содеянный рай» родині Фальц-Фейнів присвоїв спадковий дворянський титул. (рис. 8)

Це єдиний випадок у історії Російської імперії, коли було присвоєне дворянське звання за збереження природи.

Після Жовтневого перевороту 1917 року, коли родину Фальц-Фейнів визнали ворогами народу - вони залишили рідну домівку та емігрували до Німеччини. Разом із родинною: Олександром Едуардовичем та Вірою Миколаївною, сестрою Таїсією - від'їжджає у невідомі країни малий Едуард-Олег.

У 1919 році від сильних емоційних переживань раптово помер батько майбутнього барона. Вихованням хлопчика став займатися його дід, Микола Олексійович Єпанчин. Саме він прищепив своєму онуку величезну любов до Росії, її культури, мистецтва, мови.

У 1923 році, після п'яти років напівголодного існування, сім'я оселяється у м. Ніцца (Франція), де знаходилась родинна вілла, яка була їх єдиним порятунком. Віра Миколаївна, мама Едуарда Олександровича, прожила там, практично нікуди не виїздивши, до глибокої старості і померла у 1977 році.

Дідусь барона дуже хвилювався за майбутнє онука і попросив свого друга князя Ліхтенштейнського – Франца, допомогти Едуарду переїхати до Ліхтенштейну (маленької країни, що розташована в Альпійських горах) на

постійне місце проживання. Згодом Едуард Олександрович Фальц-Фейн став одним із найбагатших людей князівства.

З того часу як дбайливі господарі залишили у 1917 році свій родинний маєток, його розкрадали, грабували, знищували. У 1919-1920 роках під час громадянської війни, солдати, розважаючись, стріляли по кошулям, оленям та фазанам. Зникли екзотичні риби. Потужним зарядом було зруйновано кам'яну дамбу. Парк, що потребував мінімального догляду, нещадно вирубувався. Більшу частину дендропарку затоплено водами створеного у 50-их рр. XX ст. Каховського водосховища.

У ті часи, коли руйнувався батьківський маєток, нащадок Фальц-Фейнів, Едуард-Олег, навчався в агрономічному ліцеї та інституті у Парижі. У 1932 році виграв велогонку серед студентів і став чемпіоном Парижа. Згодом працював репортером у спортивній газеті. У 1936 році був акредитований на Олімпійські ігри у Німеччині і став кращим репортером – «золотим пером» газети (рис. 9). Створив у Ліхтенштейні Олімпійський комітет, спонсорував команду для участі у Зимовій Олімпіаді 1936 р. І вже в Лейк-Плесіді спортсмени «найменшої в світі країни», несподівано для всіх, завоювали золоті медалі.

Рис.9. Чемпіон велогонки, Париж, 1932 р.; на Олімпійських іграх у Німеччині, 1936 р.

Згодом Едуард Олександрович залишив журналістику і став займатися туризмом. Заснував туристичний і рекламний бізнес. У м. Вадуц відкрив два магазини вишуканих сувенірів, до яких приїздять усі туристичні автобуси. У цих магазинах Едуарду, навіть, дозволили обмінювати валюту. Він став усіма визнаним «королем сувенірів».

У 1946 році одержав підданство і титул барона Князівства Ліхтенштейн. У 1951-1973 роках Едуард фон Фальц-Фейн був Президентом Асоціації велосипедного спорту Ліхтенштейну.

Отримавши фінансову незалежність, Фальц-Фейн присвятив усе своє

життя благородній меті: повернути на Батьківщину, в міру своїх сил та можливостей, вивезені у роки революції царські скарби. Довгі роки він мріяв відвідати Батьківщину, батьківський маєток, рідну землю, але радянська влада не дозволяла емігранту здійснити свою мрію.

У кінці 70-х років вирішувалась доля 22-х Олімпійських ігор: Москва чи Лос-Анджелес. За допомогою родичів барон вмовив більшість членів Міжнародного Олімпійського комітету віддати свій голос саме Москві. Завдяки цьому, Едуард Олександрович Фальц-Фейн вперше відвідав свою малу батьківщину - село Гаврилівку, руїни палацу в якому народився, зустрівся зі старенькою своєю нянею. Побачене вразило барона до глибини душі. Не вагаючись він запропонував відновити батьківський маєток за власний кошт, але радянська влада відмовила йому. (рис.10,11)

Рис. 10. Вигляд батьківського маєтку; Едуард фон Фальц-Фейн на Гаврилівській землі, 1978 р.

Рис. 11. Едуард фон Фальц-Фейн із донькою Людмилою, головою Гаврилівської сільської ради; зі своєю нянею, 1978 р.

Після розпаду СРСР барон ще декілька разів відвідував Гаврилівку, Асканію-Нову, Хорли - колишні маєтки дуже заможної та відомої у всій Російській імперії родини; спілкувався з місцевими жителями, слухав українські пісні, ділився власними спогадами. Едуард Олександрович розповів гаврилянам, що вони мають «Марш Гавриловки», що склав у 1905 році його батько - Олександр Едуардович Фальц-Фейн.

Едуард Олександрович побудував за власні кошти на Херсонщині дві церкви: у селі Гаврилівка Нововоронцовського району (рис.12) та селищі Асканія-Нова Чаплинського району.

У травні 1993 року барон Фальц-Фейн прибув на Україну разом із Федором Едуардовичем Фальц-Фейном - онуком засновника «Асканія –Нова», Борисом Сергійовичем Скадовським - нащадком засновників порту Скадовськ, Миколою Вікторовичем Фасольт Набоковим, Мариною Вікторівною Ледковською - сестрою М. В. Набокова (рис.13). Мета візиту-відвідання родових садиб, заповідника «Асканія-Нова»

та встановлення пам'ятників рідним, передача культурних цінностей Херсонщині, Ялті, Одесі.

Рис. 12. Едуард Олександрович під час будівництва храму св. апостолів Петра і Павла в с. Гаврилівка, 1992р.

Рис. 13. Едуард фон Фальц-Фейн та його родичі, друзі на Гаврилівській землі, 1993р.

Барон Фальц-Фейн є одним із засновників екологічного фонду «Асканія-Нова - Фальц-Фейн» при біосферному заповіднику «Асканія-Нова» до якого він вніс свій перший благодійний внесок у розмірі 100 тис. американських доларів.

На могилах родичів Едуард Олександрович встановив надгробки, пам'ятники, пам'ятні дошки, стели: пам'ятну дошку на будівлі Науково-дослідного інституту в Асканії-Новій Фридриху, засновнику заповідника - Фальц-Фейну; обеліск брату Олександрю, льотчику першої світової війни, похованому у дворі зруйнованої кірхи. Встановлено пам'ятники Софії Богданівні Фальц-Фейн - засновниці порту в селі Хорли та на її могилі, пам'ятну дошку в селі Ново-Чорномор'є на руїнах родинного палацу. (рис.14,15)

Рис. 14. Надгробок Фрідріху Едуардовичу фон Фальц-Фейну на кладовищі Дванадцяти Апостолів у Берліні; бронзовий пам'ятник Ф.Е. фон Фальц-Фейну у заповіднику «Асканія-Нова».

Рис. 15. Надгробок Софії Богданівни Фальц-Фейн, с. Хорли Херсонської обл.

Едуард Олександрович глибоко впевнений у тому, що всі історичні цінності, що опинилися волею долі за кордоном, по праву належать Росії, Україні, тому активно допомагав їх поверненню у Росію, Україну та відновленню

заповідника «Асканія-Нова».

Першим великим даром барона своїй Батьківщині стала частина бібліотеки Дягілева-Лифаря, що складається із сотні книг, яку він придбав на аукціоні «Sothby» у м. Монте-Карло. (рис.16)

Рис.16. Барон Едуард Фальц-Фейн та президент Академії наук України, академік Б. Е. Патон під час передачі бібліотеки Дягілева-Лифаря Академії наук України, Київ, 1983р.

Ще наприкінці 1970-х Едуард Олександрович познайомився з Юліаном Семеновим, відомим російським журналістом і публіцистом. Разом вони вирішили створити Міжнародний комітет з повернення російських скарбів на батьківщину - і ця ідея надовго пов'язала їх разом.

З метою увічнення пам'яті Олександра Суворова барон за свої кошти відкрив меморіальну дошку на будинку в м. Бальцерсе, де в 1799 р. на постійно перебувала армія Суворова; випустив у Ліхтенштейні поштову марку на честь російського полководця, яка стала філателістичною рідкістю. З ініціативи мецената, журнал «Наше наследие», у межах серії «Русские мемуары», надрукував спогади М. О. Єпанчина та видав його книгу «На службе трех императоров», екземпляр якої в 1997 році Едуард Фальц - Фейн подарував Нововоронцовському районному краєзнавчому музею. Рукопис книги – зберігається в Російському державному історичному архіві у С. Петербурзі.

Протягом майже десяти років невтомний меценат разом зі своїм другом Юліаном Семеновим намагався настати на слід знаменитої Янтарної кімнати, викраденої німецькими окупантами під час Другої світової війни. Кілька десятків досвідчених криміналістів і істориків із різних країн Європи входили в «пошукову команду» барона, але їх розслідування так і не принесли очікуваних результатів.

Завдяки Едуарду Олександровичу Фальц-Фейну на батьківщину повернулися такі цікаві експонати, як скульптурний відбиток рук геніального Шаліяпіна, портрет князя Потьомкіна пензля Левицького, що має величезну

історичну цінність, перський килим із зображенням усіх членів царської родини, що був подарований на 300-річчя Будинку Романових імператорові Миколі II.

Саме Едуард Фальц-Фейн зміг переконати дітей Федіра Шаляпіна дати згоду на перепоховання співака та владу Парижа, котра довгий час не віддавала прах Шаляпіна його Батьківщині. Згодом він встановив на будинку співака в Парижі меморіальну дошку «Тут жив Шаляпін». На жаль, радянська влада не вважала за потрібне не тільки запрошувати мецената, але, навіть, і повідомляти про перепоховання – барон дізнався про це з газет. Через кілька років Фальц-Фейн приїхав у СРСР і поклав квіти до пам'ятника Шаляпіна. У той же рік він передав музею співака у Петербурзі унікальні коштовності, що колись йому належали.

Особливо значимою є його особиста заслуга в тому, що 2 квітня 1994 року було підтримано клопотання вченої ради біосферного заповідника і рішенням Кабінету Міністрів України, до назви установи, що вже на той час мала статус природоохоронної науково-дослідної міжнародного значення, додалось «імені Ф. Е. Фальц-Фейна». Едуард Олександрович таки домогся того, щоб прізвище його роду було не тільки повністю реабілітоване в очах сучасного покоління, але й підняте до міжнародного рівня.

За значний внесок у налагодження зв'язків нашої держави з діловими колами Західної Європи, а також активне сприяння і фінансову підтримку у відновленні історичної спадщини Біосферного заповідника «Асканія-Нова» Едуард Олександрович нагороджений орденами Ярослава Мудрого V і IV ступенів і є повним кавалером ордена «За заслуги».

Зустрічаючись із ученими, політичними та громадськими діячами України, Росії барон відроджував і повертав спалюжену правду про роль Фальц-Фейнів у розквіті Таврійського краю у XIX ст. Едуард Олександрович, з притаманною йому надзвичайною енергійністю, легко долав і долає владні перепони, добиваючись зустрічей з керівниками відомств різних країн, монархами, прем'єр-міністрами, президентами. (рис. 17)

Рис. 17. Едуард Олександрович Фальц-Фейн та Л.Д.Кучма, Київ, 1996р.; зустріч барона з В.В. Путіним, Кремль, Москва.

Під час святкування свого 100-літнього ювілею в маєтку «Асканія-Нова» у Ліхтенштейні барон Едуард-Олег Олександрович фон Фальц-Фейн звернувся з проханням до одного з гостей, земляка отця Іоана: у зв'язку з тим, що він сам уже не зможе через дуже похилий вік та слабе здоров'я поїхати та вклонитися рідній Гаврилівській землі, замовити у Гаврилівському храмі апостолів Петра і Павла панахиду за своїх померлих рідних - зробити це за нього. (рис. 18)

Рис. 18. Отець Іоан біля Храму апостолів Петра і Павла с. Гаврилівки та біля руїн родинного маєтку Е. О. Фальц-Фейна, листопад 2012 р.

Любов до Батьківщини, відповідальність перед родом, пращурами та нащадками долає заборони і кордони

Під час одного з візитів барон Едуард-Олег Олександрович передав частину свого сімейного архіву до Державного архіву Херсонської області (ДАХО). Спецфонд мецената Фальц-Фейна містить копії особистих документів батьків та родичів барона; листування (російською, англійською, німецькою мовами) з держслужбовцями, священнослужителями, науковцями, журналістами та земляками; детальні програми перебування на рідній землі. Кожен документ збережено з любов'ю та шаную в пам'ять про батьків-прадідів та з відповідальністю і увагою до земляків, співвітчизників.

Ця щира любов, глибока повага, відповідальність та безмежне бажання допомагати своїй Батьківщині, рідній землі, землякам відчуються в усіх архівних документах, витяги з яких наведені нижче.

1. Лист, друк.

«Господину В. Д. Треус
Директору Асканія – Нова,
Каховка, Україна, ССРСР.

Дорогой господин директор. Я пишу вам эти строки с чувством большого волнения. **50 лет назад 5 лет от роду я покинул вместе с моими родителями Украину.** И теперь я снова приезжаю на Украину вместе с группой операторов Швейцарского телевидения.

Сердце мое переполняется радостью от того, что скоро я снова увижу землю моих предков. Швейцарское телевидение очень хотело бы заснять и показать Швейцарским телезрителям народное искусство Вашей страны.

Вот почему хотелось бы во время нашего пребывания иметь возможность увидеть выступление группы украин., народные танцы казаков.

Если же случайно 14 и 28 сентября в окрестности Аскания-Нова будет деревенская свадьба, то мы были бы очень Вам признательны, если бы мы засняли эту свадьбу для телевиденья.

11 августа 1967г.

С глубоким уважением Эдуард Фальц-Фейн». (ДАХО. ф. р.-4097.-оп.1.-спр.5)

2. Лист, друк. «№214/с

26 августа 1967 г.

Секретарю ЦК КП Украины

Цель столь продолжительного пребывания (13 - 29 сентября с 12-10 работниками швейцарского телевидения) такой большой группы в Аскании-Нова нам не известны. Обком КП Украины рассмотрел возможность приема этой группы в Аскании-Нова и считает приезд г. Фальц-Фейна **совершенно нежелательным** по следующим причинам.

1. В поселке только разворачивается строительство жилых, культурно-бытовых объектов. Показать стране деревенские сооружения, а тем более снять их на киноплёнку для телевидения - крайне невыгодно.

2. Мы не можем обеспечивать 6-дневную программу пребывания группы в Аскании-Нова.

3. **Пребывание в группе Фальц-Фейна может быть потом истолковано буржуазной пропагандой в нежелательных для нас целях.**

Обком КП Украины просит принять необходимые меры, чтобы предотвратить приезд в Асканию -Нову Фальц-Фейна и его спутников.

Секретарь Херсонского Обкома КП Украины В. Халансин».

(ДАХО.ф.р.- 4097.- оп.1.- спр.5)

3 Лист-подяка «відданого Гаврилівця» голові Гаврилівської сільської ради В.І.Данильчуку за теплу зустріч на рідній Гаврилівській землі від 18. 12. 1978 р. (рис.19). [9]

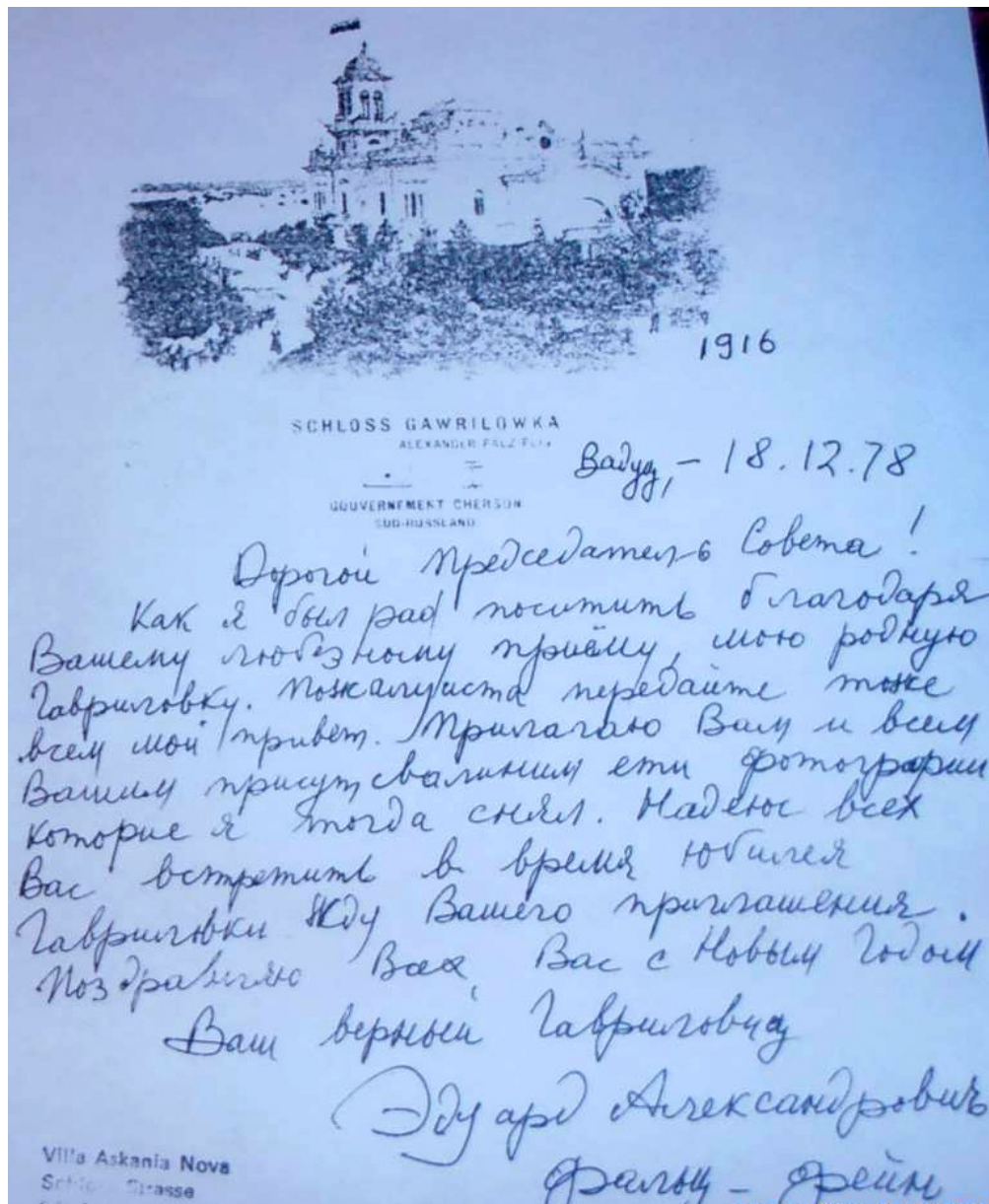

Рис.19. Лист-подяка голові Гаврилівської сільської ради за теплу зустріч на рідній батьківській землі, 1978 р.

4 Власноручно написаний лист.

«Председателю Исполкома с. Дудчаны
Херсонской области Украины

Я случайно узнал о том, что Вы собираете деньги для того, чтобы вновь построить церковь в Вашем селе, которая была разрушена после революции.

Мои родители венчались в этой церкви в 1910 г. и я с удовольствием помогу моими денежными средствами в их память. До сих пор я храню фотографию сделанную перед церковью после свадьбы.

Надеюсь, что Вы соберете необходимую сумму для строительства и буду рад узнать от Вас, когда церковь будет сооружена. С удовольствием я приеду на её освящение.

Я передал в Посольство России в Германии чек на сумму 1000 (одна тысяча) долларов, на нужды строительства церкви.

С глубоким уважением,
Э. Фальц-Фейн
Лихтенштейн, Вадуц
20 января 1992 г ».

(ДАХО. ф.р.- 4097.- оп.1.- спр.20)

5. Лист, друк.

«Премьер - Министру Украины
господину В. Масолу

Ещё в 1992 г. я стал соучредителем экологического фонда «Аскания-Нова-Фальц-Фейн», цель которого восстановление исторического мемориала-усадьбы основателя заповедника, создание на его основе музея истории и природы Таврии, проведение экологической пропаганды, развитие научных исследований и т.д.

В экологический фонд я внес первоначально 100 тыс. дол. США и надеялся, что моему примеру последуют граждане, учреждения и государство, которому этот мемориал принадлежит. Однако прошел год и работы по реконструкции ведутся только за счет моего взноса. Обращения дирекции заповедника к администрации области и моё к бывшему Президенту Украины Л. Кравчуку результатов не принесли.

Я не предполагал, что моего взноса будет достаточно для проведения реконструкции первой очереди и продолжаю оказывать фонду дополнительную помощь; внес еще 9 тыс. дол. США в реконструкцию и подарил минибус «Домас».

Понимая трудности, возникшие в стране, я всё же хочу просить Вас, господин Премьер - Министр, обратить внимание на восстанавливаемый объект и помочь в финансировании реставрации со стороны государства.

С этой усадьбой связано основание первого на Украине заповедника, это частица истории Украины, которая будет служить многим поколениям.

22.09.1994 г. Барон Э. Фальц-Фейн».

(ДАХО. ф. р.- 4097.- оп.1.- спр.20)

6. «Програма перебування Едуарда фон Фальц-Фейна на Україні.

Під час приїзду на Україну з нагоди святкування 200-річчя Одеси та 100-річчя Скадовська 11 вересня у м. Одеса відбудеться концерт Українського національного хору з оркестром Одеської філармонії (під керівництвом Хобарта Ерлі) в Опері на біс виконається «Марш Гавриловки», складений батьком Едуарда Олександровича у 1905 р.»

(ДАХО. ф. р.- 4097.- оп.1.- спр.20)

7. Вітальна листівка написана від руки.

«Дорогой во Христе Эдуард Александрович!

Поздравляем Вас из Светлим

Праздником Воскресенья Христова

и желаем Вам от Воскресшего Спасителя

здоровья, долголетия и спасения.

Божей милостью и Вашим усердием

мы закладываем 23 апреля камень на постройку

нового Храма с табличкой с Вашим именем-именем жертвователя на стене новосооруженного Храма и надеемся, что к Вашему приезду уже будет много сделано.,

Настоятель протоиерей Ярослав и паства

1994 г. Пасха Христова».

(ДАХО. ф. р.- 4097.- оп.1.- спр.34)

8. Вітальний лист написаний від руки.

«Дорогой во Христе Эдуард Александрович!

Поздравляем со Святым и Радостным

Праздником Рождества Христова.

Пусть Богомладенц Христос дарует Вам в этой жизни

здоровье и долголетие, а так же спасение души.

Прихожане очень полюбили Вас и для них Ваш приезд всегда праздник...

Немножко о строительстве церкви.....

Настоятель протоиерей Ярослав и паства

04.12.1995. Гавриловка».

(ДАХО. ф. р.- 4097.- оп.1.- спр.34)

9. Лист написаний від руки.

«...Крышу уже сделали, сейчас делаем купол, окна и надеюсь к Пасхе основные наружные работы будут сделаны. Как я Вам и обещал сделали красивую табличку с Вашим именем на входе к Храму, как жертводателя сего Храма. Внутренние работы хотим сделать к осени.

1995г. Пасха. Гавриловка». (ДАХО. ф. р.- 4097.- оп.1.- спр.34)

10. Лист написаний від руки.

«Дорогой Эдуард Александрович!

... Самое главное что Храм уже функционирует, люди благодарят Бога и Вас. Ваше имя мы поминаем на каждой Божественной Литургии.

Протоиерей Ярослав, Гавриловка». (ДАХО.ф.р.-4097.- оп.1.- спр.34)

11. Довідка написана від руки.

«Справка

Дана Эдуарду Александровичу Фальц-Фейну,
в том что он передал на строительство Гавриловской церкви 3000\$

Настоятель св. Петро-Павловской церкви

Прот. Ярослав Стрембицкий

14. IX. 94 г.»

(ДАХО. ф. р.- 4097.- оп.1.- спр.34)

12. Довідка написана від руки.

«Я настоятель храма Св. апостолов Петра и Павла,
протоиерей Ярослав Стрембицкий получил от Эдуарда Александровича
Фальц-Фейна

2000 (две тысячи) долларов на нужды церковного прихода в селе Гавриловка.

5.VII. 97г. (подпись)»

(ДАХО. ф. р.- 4097.- оп.1.- спр.34)

13. Довідка написана від руки.

«Я настоятель храма Св. Апостола Петра и Павла в с. Гавриловка получил от Эдуарда Александровича Фальц-Фейна 900\$ долларов (США) на нужды церковного прихода.

1.XII. 98 г. (подпись)»

(ДАХО. ф. р.- 4097.- оп.1.- спр.34)

14. Довідка написана від руки.

«Я настоятель храма в с. Гавриловка получил от Эдуарда Александровича Фальц-Фейна 500\$ долларов (США) на нужды церковного прихода.

1999г. (подпись)»

(ДАХО. ф. р.- 4097.- оп.1.- спр.34)

15. Власноручно написаний лист

«Настоятелю церкви
с. Гавриловки
Херсонской области

Дорогой Отец Ярослав!

Я был очень тронут, получив от вас весточку.

Большое Вам спасибо за поздравления с днем Святой Пасхи.

Сообщаю, что еду скоро в Петербург, куда дал обещание приехать на 300 ление и открытие Новой Янтарной комнаты. Не знаю смогу ли я посетить Вас в этом году, так мои ножки, как Вы знаете, не совсем в порядке и мне очень трудно теперь передвигаться.

Сердечный привет Вам, матушке и всем прихожанам НАШЕЙ церкви.

Обнимаю, Эдуард-Олег Ф.Фейн

P. S. Посылаю Вам уникальную фотографию - Патриарх Алексей награждает меня Орденом Сергея Радонежского за мой вклад в восстановление Православных церквей.

Москва, Патриархия 26 декабря 2002 г. Можете повесить её в нашей церкви.

12 мая 2003 г.»

(ДАХО. ф. р.- 4097.- оп.1.- спр.34)

Рис.20. Патріарх Олексій нагороджує Едуарда Олександровича Фальц-Фейна Орденом Сергія Радонежського, Москва, 2002р.

Висновки. Едуард Олександрович відомий у першу чергу тим, що збирав (і продовжує збирати) предмети мистецтва, вивезені з Російської імперії у часи Жовтневої революції і Громадянської війни. Усі куплені на аукціонах або у приватних власників твори мистецтва барон дарував і дарує російським та українським музеям.

Не шкодуючи коштів, фізичних та інтелектуальних зусиль він повернув на Україну та в Росію художні, літературні, історичні раритети. Серед них реліквії з палацевих комплексів Криму – твори Айвазовського, Коровіна, Рєпіна, Бенуа, бібліотеки Дягілева-Лифаря. За кожним предметом із цих колекцій – громадянський подвиг великого патріота.

Е. О. Фальц-Фейн стежить за літературою, яка висвітлює минуле і сучасне Асканії-Нова. Багато видань зобов'язані йому появою на світ. Він сприяє підвищенню міжнародного авторитету сучасних наукових закладів, зокрема, присвоєнню заповіднику імені Фрідріха Едуардовича Фальц-Фейна.

Із розпадом Радянського Союзу він однаково толерантно ставиться до всіх подій, що відбуваються в Україні та Росії. Напрямок його громадської діяльності є розвиток спортивних, культурних та туристичних зв'язків між народами, а також збереження природи..

Необхідність набуття Україною незалежності ним підкреслювалась особливо. Як приклад наводив такі маленькі держави як Ліхтенштейн, Люксембург чи Бельгію; чому ж одна із найбільших у Європі націй ніяк не може спромогтися на європейське спрямування розвитку? З повагою ставлячись до Російської Федерації, до якої у Едуарда Олександровича не менше симпатій, ніж до України, оскільки його мама походила з роду знаних російських військових Єпанчиних, а дідусь був начальником Пажеського корпусу у Санкт-Петербурзі.

За вагомий особистий внесок у зміцнення міжнародного авторитету України, визначний особистий внесок у збереження української культурної спадщини, активну участь у розвитку природоохоронної та еколого-освітньої діяльності Біосферного заповідника «Асканія-Нова», багаторічну безкорисливу діяльність по поверненню в Україну національних культурних цінностей, **Едуард-Олег Олександрович фон Фальц-Фейн нагороджений Орденами князя Ярослава Мудрого IV та V ступенів, Орденами «За заслуги» I та II ступенів, Почесною відзнакою Президента України, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України.**

Особистий внесок Едуарда Олександровича у збереження історико-культурної спадщини також високо оцінений у Росії. За великий внесок у збереження культурної спадщини Росії, повернення на Батьківщину творів російського мистецтва та предметів історичної спадщини, активну багаторічну діяльність з пропаганди російської культури за кордоном, зміцнення дружби і співробітництва між народами, Російська Федерація нагородила

Е.О.Фальц-Фейна медалями Пушкіна, «На згадку 300-річчя Санкт-Петербурга»; орденами Пошани, Дружби народів, Преподобного Сергія Радонезького II ступеня (РПЦ), подякою Президента Російської Федерації.

Впродовж ста років, від батька до сина, від діда до онука, господарювала в Малоросії, обробляла та збагачувала таврійську землю велика родина Фальц-Фейнів. Наполеглива праця, щира любов до землі та до рідного краю, милосерддя, душевна щедрість – ті риси, які, в цій родині, передавалися від покоління в покоління. Прадід, дід та батько мецената наполегливо працювали в полі під спекотним сонцем та проливним дощем, віддавали своїй справі всю свою енергію та сили - **так вони вбачали свій обов'язок перед Батьківщиною, не розраховуючи на винагороди та похвалу.**

Е. О. Фальц-Фейн є такою особистістю, що з'єднує покоління двох тисячоліть, а його життєвій мудрості, такту, вмінню вести переговори можуть позаздрити кращі дипломати.

Едуард-Олег Олександрович фон Фальц-Фейн, якого доля на довгі роки розлучила з Батьківщиною, знайшов у собі силу та мудрість, не ображатися на обставини життя, шукати винних, а знайти рішення, як продовжуючи традиції своєї родини, виконувати свій обов'язок перед Вітчизною. Тому все своє довге життя присвятив барон поверненню на Батьківщину цінних скарбів, що були вивезені за кордон. **За розмахом його благодійної та меценатської діяльності Едуарду-Олегу Олександровичу фон Фальц-Фейну в світі немає рівних.**

Література

1. Барон Едуард фон Фальц-Фейн: «Завдяки революції я мав унікальне життя...»: [Текст] / записала Ю. Косинська // Молодь України. – 2007. – 10 січ. (№1). – С. 19.
2. Веретьохін, А. Жива легенда серед нас: до 90-річчя від дня народження Едуарда Фальц-Фейна [Текст] / А. Веретьохін // Чапел. Під. – 2002. – 27 верес.; Зеркало недели. – 2002. – 14 сент. – С. 13.
3. Легенда нашого краю – Едуард Фальц-Фейн [Текст] // Таврія. – 2004. – 3 верес. – С. 11.
4. Меценат по наследству [Текст] // Труд. – 2003. – 10 янв. – С. 8.
5. Народный барон [Текст] // Колесо. – 2007. – Окт. (№ 10). – С. 8.
6. Славин, С. Лихтенштейнский барон родился на Херсонщине, а его дядя создал заповедник «Аскания-Нова» [Текст] / С. Славин // Херсон. вісн. – 2010. – 18 листоп. (№ 46). – С. 18.
7. Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві. [Текст] Вип. 2(3): зб. 1-74 наук. Праць. - О.: АО Бахва, 2013. - 240с.
8. Матеріали Державного архіву Херсонської області: ДАХО. ф. р.- 4097.- оп.1.- спр.1-5, 20, 34, 35.
9. Матеріали архіву колишнього голови Гаврилівської сільської ради В. І. Данильчука.-10с